

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
УКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ ПРОМИСЛОВЦІВ І ПІДПРИЄМЦІВ
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

1-2'2004

**Економіка
Соціологія
Право**

Київ
Книжкове видавництво НАУ
2004

Л. М. КОБИЛЯНСЬКА, мол. наук. співроб.
Інститут світової економіки і міжнародних відносин

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ВИЗНАЧЕННЯ, ПЕРІОДИЗАЦІЯ, УКРАЇНСЬКИЙ РАКУРС

Розглядаються актуальні проблеми теорії глобалізації — визначення, періодизація, світогосподарський ефект цього макропроцесу і макротенденції. Особлива увага приділяється доробку вітчизняної глобалістики як частини реакції посткомуністичного світу на поглиблення та інтенсифікацію глобалізації. Новим є авторське прагнення зіставити українську та західну глобалістики. У контексті цього зіставлення перспективним є дослідження ціннісно-цивілізаційних та духовно-антропологічних аспектів і факторів міжнародно-економічних відносин.

Глобалізація є процесом складним, неоднозначним, всеосяжним та сповненим суперечностей. З одного боку, глобалізація відкриває нові можливості, з другого загострює існуючі або створює нові проблеми (так звані виклики), ставлячи під сумнів стабільність системи міжнародних економічних відносин.

Головним фактором глобалізаційних процесів є економічний розвиток, а їх найвищим виявом — інтернаціоналізація та транснаціоналізація світового господарства. Інтернаціоналізація виробництва відкриває нові можливості в царині нових технологій, інформаційних та природних ресурсів. Забезпечуючи зростання економічних показників, глобалізація водночас породжує міграційні та екологічні проблеми, призводячи до загострення міжетнічних відносин (і решти конфліктів «ідентичності»), до зубожіння та маргіналізації в планетарному масштабі, спалаху тероризму та інших форм насильства, до поширення організованої злочинності.

Глобалізація має також критичний соціокультурний та цивілізаційний вимір. Так, невдоволення викликає експансія західної культури та руйнація національно-культурних і партикулярно-цивілізаційних формацій. Такий негативний соціокультурний партикуляризм є цілком об'єктивним. Адже одним з найважливіших наслідків перебігу глобалізаційних процесів є поглиблення та інтенсифікація зв'язків між людьми — представниками різних суспільств, культур, цивілізацій. Такі зв'язки є виробничою необхідністю, вони прагматично обґрунтовані та мають функціональний характер. Отже, і міжцивілізаційні конфлікти, спричинені глобалізацією, мають економіко-технологічну та інформаційно-комунікативну природу.

Нарешті, домінування США як наддержави та уособлення і провідника сучасної глобалізації призводить до встановлення однополюсного світу, викликаючи зворотний владно-силовий опір у напрямку до реставрації багатопольсної силової конфігурації. Однак і це владно-силове протистояння значною мірою обумовлене економіко-технологічними та економіко-ресурсними факторами.

Складність і суперечливість глобалізаційних процесів спричинилися до певних дефінітивних труднощів, ускладнивши науковий процес пошуку адекватного визначення глобалізації. Так, Єврокомісія пропонує: «Глобалізація може бути охарактеризована як процес зростаючої взаємозалежності ринків і продукції в різних країнах унаслідок зростаючої динаміки торгівлі послугами, товарами, потоками капіталів і технологій» [1].

На думку спеціалістів МВФ, глобалізаційні процеси — це «зростаюча економічна взаємозалежність країн усього світу, обумовлена зростаючим обсягом і різноманітністю транскордонних трансакцій товарів, послуг і міжнародних потоків капіталу, а також дедалі швидшою і ширшою дифузиею технологій» [2]. На економічних чинниках також наголошують Дж. Модельський і В. Томпсон [3].

Оригінальне бачення процесу глобалізації запропонував видатний британський соціолог Е. Гіденс, котрий «взаємозалежність світового суспільства» називає глобалізацією [4].

Німецький учений У. Бек стверджує, що глобалізацією називаються «процеси, в яких національні держави та їх суверенітети влітають в павутину транснаціональних акторів і підпорядковуються їх владним можливостям, їх орієнтації та ідентичності» [5]. На його думку, необхідно термінологічно розрізнити глобалізацію як процес, глобальність — як стан, а глобалізм як розуміння того, що світовий ринок витісняє або підміняє політичну діяльність [6].

Не менше труднощів виникає і під час спроб історичного визначення глобалізації. Глобалізаційними процесами означені певні етапи світового розвитку, на сьогодні глобалізація охоплює економічну, технологічну, соціальну, політичну, культурну, духовну сфери життя суспільства. Разом з тим залишається відкритим питання початку цих процесів, що має особливо велике значення, коли періодизуються макротенденції.

Існує багато поглядів щодо початку процесів глобалізації. Дж. Модельський і В. Томпсон виокремлюють період 930—1430 рр. як час зародження глобальних політичних систем, а, на їхню думку, «остаточно перша глобальна політична система оформилась між 1450—1550 рр. у процесі кооперації Португалії й Іспанської монархії ...під прикриттям португальської морської парасольки» [7].

Г. Марфі дотримується думки, що глобалізація розпочалась у 1800-х рр., а її першим виявом стало створення Міжнародного телеграфного агентства у 1865 р. (до 1890 р. налічувалось уже більше від десятка глобальних агентств). На думку цього автора, глобалізація має циклічний характер, а кожен глобалізаційний цикл позначений появою нового глобального агентства, яке, у свою чергу, стає поштовхом для чергового глобалізаційного циклу [8].

За твердженням П. Кеннеді, причинами виникнення глобалізаційних процесів, які існують з кінця XIX — початку XX ст., є «рання комунікаційна революція» [9], глобальні ж проблеми, подібні сучасним, як вважає П. Кеннеді, з'явилися наприкінці XVIII ст., відрізняючись від сучасних лише за ступенем інтенсивності.

На думку Ю. В. Павленка, першим виявом глобалізації і справді всесвітньої історії стала Перша світова війна. Початком глобалізації вважає приблизно цей самий проміжок часу професор Університету Уеслі (США) П. Ратленд, стверджуючи, що глобалізація розпочалась у XIX ст. і досягла найвищого рівня розвитку в 1914 р. (час розквіту колоніалізму). Доказом цієї тези науковець вважає співвідношення обсягів ВВП найбільш економічно розвинених держав та відсотка населення, яке перебувало під іноземним контролем. П. Ратленд також наголошує, що історія, напевне, є циклічним процесом, а не телеологічним [10].

Єврокомісія стверджує, що глобалізаційні процеси збігаються з інтернаціоналізацією торгівлі наприкінці 50-х років XX ст. і вважає цей період першим етапом «історії глобалізації». Другим етапом була транснаціоналізація фінансових потоків у період 1980-х. Останнім етапом, який триває нині, можна назвати глобалізацію інформаційних потоків [11].

Учасники Римського клубу вважають, що початок глобальних процесів збігається з науково-технічним розвитком періоду кінця 50 — початку 60 років XX ст. З цієї думкою погоджується переважна більшість дослідників процесів глобалізації.

Для країн пострадянського простору надзвичайно важливий період вибору економічної моделі розвитку та шляхів реформування національних економік збігся з періодом становлення глобальної світогосподарської системи, примноживши проблеми соціальної трансформації викликами глобалізації. Нині посткомуністичні країни перебувають на перехресті багатьох глобальних процесів, маючи можливість стратегічного вибору та приблизно однакові вихідні умови.

Після розпаду єдиного народногосподарського комплексу Радянського Союзу нові незалежні держави мали всі необхідні передумови для дальшого розвитку та співпраці в системі глобалізованого світового господарства. Поклади сировинних ресурсів дозволяють брати участь у глобальному виробництві; від колишнього СРСР «у спадок» залишились відносно сучасні видобувна та переробна промисловості, досить розвинена транспортна інфраструктура, цілком придатна для дальшого економічного розвитку за умов глобалізації науково-технологічна сфера. Наявність висококваліфікованих кадрів та високий рівень масової освіти населення пострадянських країн також відповідає глобалізаційним запитам.

Глобалізаційні процеси — явище всеосяжне та надзвичайно потужне, посткомуністичним країнам, як і решті країн світу, неможливо залишатись осторонь від світових процесів, які вносять зміни в усі сфери суспільного життя. У цьому разі, актуально постає питання місця національної держави в сучасному глобальному середовищі. Держава як носій національного інтересу та суверенітету має й надалі представляти країну в міжнародних відносинах, захищати права громадян, законодавчо регулювати суспільні відносини, визначати національні пріоритети, хоча й існує чимало проблем, причини виникнення яких можуть бути далеко за межами самої держави. Ідеться про стихійне переливання капіталів, неконтрольовану міграцію, організовану злочинність, нехтування ТНК національними інтересами держав, екологічні проблеми, а також культурний, інформаційний, економічний імперіалізм. Вирішення цих питань може здійснюватись на наднаціональному рівні, однак у таких випадках можливості держави є обмеженими, а країна мусить поступитися частиною свого суверенітету. Нині, як ніколи, роль держави в

питися частиною свого суверенітету. Нині, як ніколи, роль держави в глобальному середовищі зростає.

Участь посткомуністичних країн у створенні регіональних угруповань суттєво не впливає на стан економік країн-учасниць, має місце невизначеність завдань таких утворень та відсутність досвіду, а багатовекторність інтеграційних стратегій держав більшою мірою слугує причиною розколу, аніж об'єднання. Для пострадянських країн, задіяних у глобальній світовій системі, процеси регіоналізації є засобами самозахисту внутрішніх ринків від потоків більш конкурентоспроможних іноземних товарів, що сприяє витісненню вітчизняних виробників з національних ринків, та методом боротьби за ринки збуту, і аж ніяк не обумовлюються прагненням підвищення соціального рівня життя населення та зростання економічних показників.

Паралельно з інтенсифікацією та поглибленням глобалізаційних процесів розвивається й українська глобалістика, яка є частиною реакції посткомуністичних країн на глобалізацію. Так, О. Г. Білорус довів, що «в умовах глобальної трансформації ... різко зростає значення міжнародних економічних відносин. Вони великою мірою впливають на масштаби, темпи і пропорції як національного, так і глобального виробництва, глибину і напрями науково-технологічного прогресу, формують картину глобальної економіки XXI ст.» [12]. Вітчизняні глобалісти переконані, що «... в глобальній економіці XXI ст. у цілому буде домінувати постіндустріальний тип економічного розвитку», який «... базуватиметься переважно на використанні інтелектуального потенціалу і накопиченого інтелектуального та інформаційного ресурсу всього людства» [13]. На сферу міжнародних відносин має вплив і глобалізація інформаційного простору, який визначає соціальні та економічні процеси як системи обміну інформацією за допомогою інформаційно-комунікативних мереж, відповідно: «глобальні трансформації в сфері комунікацій — невід'ємна частина загального світового глобалізаційного процесу» [14].

На думку двох інших видатних представників вітчизняної глобалістики — Ю. М. Пахомова та Ю. В. Павленка, котрі осмислюють не лише власне глобалізацію, а й у ширшому історіософському контексті історико-культурні формації та обумовлені ними ціннісні аспекти соціальної поведінки: «Біди, які ми переживаємо нині, властиві не тільки певній країні чи регіону. По-справжньому їх причини і масштаб можна осмислити тільки у всесвітньо-історичному контексті, у великому масштабі становлення і нинішнього існування світової макроцивілізаційної системи, її економічних, політичних, екологічних та багатьох інших проблем» [15].

Ю. М. Пахомов, вивчаючи глобалізаційні процеси на підставі ціннісно-цивілізаційного бачення сучасного світу, зазначає, що «... полем економічної боротьби виявляється не тільки (а радше — не стільки) сама економіка, але й духовний, моральний етноповедінковий стереотип народу, а значить — історія, культура, релігійні та інші традиції і решта всього, що впливає із соціокультурної генетики, від цивілізаційного коду» [16].

За твердженням академіка НАН України Ю. М. Пахомова, головного носія глобалізації — Західну цивілізацію — неодноразово виводили з кризового стану два дієвих регулятори. Перший, соціально-економічний, регулятор — ринок, який своєю регулюючою сутністю забезпечує устрій життєздатністю, надаючи перевагу якості, вищій продуктивності, знанням кон'юнктури попиту і пропозиції в поєднанні з участю держави як фактора стабільності. Другим суспільно-політичним регулятором є демократія, яка забезпечує баланс рівномірного розвитку суспільства [17].

Українській глобалістиці притаманна підвищена дослідницька увага до ціннісно-цивілізаційного аспекту глобалізації. На думку визначного українського представника великої Традиції цивілізаційних досліджень Ю. В. Павленка, сучасний постіндустріальний світ постає трискладовою цивілізаційною макросистемою, в якій «панівним, стрижневим і системоутворюючим центром (ядром) був Західно-європейсько-Північноамериканський, чи простіше Північноатлантичний-Західний

світ», а рештою частин цієї макросистеми визначаються Макрохристиянський, Асирійський та Китайсько-Далекосхідний світи. Виникнення такої цивілізаційної макросистеми означало «подолання самодостатніх ойкумен і інтеграцію всь людства в єдину макроцивілізаційну суперсистему» [18].

У працях зарубіжних дослідників глобалізаційних процесів економічні та технологічні фактори також виокремлюються як детермінуючі чинники глобалізаційних процесів. Натомість українській глобалістиці — невід'ємній частині посткомуністичної і світової глобалістики — притаманна ретельна увага до ціннісних цивілізаційних, духовно-антропологічних, національно-державних витоків і аспектів глобалізації.

Література

1. European Commission. Annual Economic Report // European Economy. — Brussels: 1997. — No. 63, 1997. — P. 45.
2. Оболенський В. П., Поспелов В. А. Глобалізація мирової економіки: проблеми ризику російського підприємництва. — М., 2001. — С. 5.
3. Modelski G., Thompson W. The Long and the Short of Global Politics in the Twenty-First Century: An Evolutionary Approach // International Studies Review. — 1999. — Vol. 1, Issue 2. — P. 126—127.
4. Гіденс Е. Соціологія. — К., 1999. — С. 87.
5. Бек У. Что такое глобалізація? — М., 2001. — С. 26.
6. Там само. — С. 23, 25.
7. Modelski G., Thompson W. The Long and the Short of Global Politics in the Twenty-First Century: An Evolutionary Approach // International Studies Review. — 1999. — Vol. 1, Issue 2. — P. 124.
8. Murphy G. N. International Organization and industrial Change // Viotti, Paul R. International relations theory: realism, pluralism, globalism — Allin & Bacon.: 1998. — P. 392—397.
9. Kennedy P. Preparing for the Twenty-First Century. — N. Y.: Random House, 1993. — P. 49—50.
10. Ратленд П. Глобалізація і посткомунізм // МЕИМО. — 2002. — № 3. — С. 15.
11. The Competitiveness of European Enterprises in the Face of Globalization — How It can be Encouraged // Communication From the Commission to the Council. The European Parliament, The Committee of the Regions and the Economic and Social Committee Brussels, 20.01.1999. — P. 5.
12. Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін. Глобальні трансформації і стратегії розвитку України. Монографія. — К., 1998. — С. 171.
13. Там само. — С. 176.
14. Зернецька О. Глобальна комунікаційна політика і демократичний розвиток доби глобалізації. Дослідження світової політики. — К.: ІСЕМВ, 1999. — Вип. 9. — С. 3.
15. Пахомов Ю. Н., Павленко Ю. В., Крымский С. Б. Пути и перспективы современной цивилизации. — К.: НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, 1998. — С. 3.
16. Там само. — С. 351.
17. Там само. — С. 238—239.
18. Там само. — С. 132.